

Zb. Odsjeka povij. znan. Zavoda za povij. druš. znan. Hrvat. akad. znan. umjet., 19(2001), str. 291-347

Osim toga ovaj broj donosi i dva zanimljiva dossiera. Prvi, "Iz bokokotorske kulturne prošlosti", donosi dva rada od kojih je jedan nosi naslov "Likovne teme u slavu grada Kotora" i u kojem autor V. Lupis obrađuje moćnik noge sv. Tripuna kojeg je godine 1378. mletački admiral Vettore Pisani opljačkao u Kotoru i odnio u Mletke, zatim najstariji romanički moćnik desne ruke sv. Tripuna koji se spominje 1355. u Dubrovniku te sliku "Navještenje Ludlow" Lovra Marinova Dobričevića, dok u drugom radu autorica N. Balić-Nižić analizira sonete Ane Marije Marović, pjesnikinje, slikarice i dobrotvorke podrijetlom iz Dobrote u Bokikotorskoj koja se rodila u Veneciji gdje je i živjela, u razdoblju od 1834. do 1852. ("Nabožni soneti Bokeljke Ane Marije Marović 1815-1887.")

Drugi dossier pod nazivom "Inkvizicija" donosi također dva rada. F. Šanjek ("Inkvizicija") tako nastoji objasniti ulogu ove srednjovjekovne ustanove namijenjene "istraživanju heretičke zloće", koja je za mnoge ostala "pojam vjerske nesnošljivosti fanatizma i lo-mača". Krenuvši od tumačenja stava Crkve prema otpadnicima u prvom mileniju po-vijesti Crkve autor ukazuje na nužnost razlikovanja rimske inkvizicije tj. crkvenog suda, ustanovljenog 8. II. 1232. bulom *Ille humani generis*, koja je za svoju zadaću imala iskori-jeñjivanje vjerovanja i obreda koji nisu bili u skladu s kršćanskom vjerom i religioznom praksom Crkve od tzv. španjolske inkvizicije, utemeljene 1. XI. 1478., koja je od branite-lja vrijednosti španjolskog katolicizma vremenom prerasla u "oruđe državne vlasti i do-bro uhodani sustav društvene kontrole". Nedugo kasnije papa Ivan XXII. (1316.-1334.) je povjerio rimskoj Inkviziciji i vođenje istražnih postupaka protiv čarobnjaštva, vraća-nja i drugih oblika praznovjerja. U prilogu su doneseni govori kardinala P. Pouparda pri-godom završetka rada Papinskog povjerenstva za proučavanje ptolemejsko-kopernikan-skog prijevora te pape Ivana Pavla II. kao prikaz službenog stava Crkve o tim slučajevi-ma. Drugi, pak, rad donosi latinski tekst i hrvatski prijevod imenovanja jednog bračkog dominikanca, Luke Polovinića, inkvizitorom (A. Pavlović, "Povelja imenovanja inkvizi-torom Luke Polovinića sa sjedištem u Zadru – 7. V. 1589. ").

Ante Birin

Povijesni prilozi, Hrvatski institut za povijest, sv. 17, Zagreb 1998., 344 str.

Članci iz sadržaja ovog broja *Povijesnih priloga* mogli bi se izdvojiti u nekoliko sadržajnih cjelina. Prvi blok čini nekoliko članaka nejednakih po opsegu i ambicijama, posvećenih problemu rudarstva i iskorištavanju ruda kroz povijest. Nakon intervjua s prof. dr. Ivom Bancom slijedi nekoliko članaka koji nisu međusobno tematski povezani, a svezak završava s nekoliko priloga s međunarodnog znanstvenog skupa *Hrvatsko kra-ljevstvo 1097.-1102.*

Na početku Boris Januška u kratkom preglednom radu "*Ispiranje zlata iz naplavina rijeke Drave*" (9-16) nakon poduzetog pregleda o eksploataciji zlata kroz povijest od Sume-

ra do danas upozorava na tradiciju i tehniku ispiranja zlata u Dravi o kojem prvi sigurni podaci potječu iz 1670. Ova zanimljiva tema vjerojatno nudi i mogućnost daljnjih istraživanja.

U podužem iscrpnom tekstu, u sklopu svojih proučavanja gospodarstva u rimskoj provinciji Dalmaciji, Ante Škegro istražuje *"Bergbau der Römischen Provinz Dalmatien"* (17-105). Koristeći i pisane i arheološke izvore, autor donosi povijest iskorištavanja zlata, srebra, željeza i olova u rimskoj Dalmaciji. Analizira vremensko trajanje eksploatacije ruda, rudarska mjesta, upravni aparat i organizaciju rada, putove izvoza. Naglašava značenje koje je kontrola eksploatacije rude u Dalmaciji imala za rimsku državu pa je i povjeravana osobama bliskim carskim krugovima.

Milan Vrbanus u *"Prilogu proučavanja rudarstva u srednjovjekovnoj Slavoniji"* (107-116) analizira dva dokumenta iz vremena Bele IV. u kojima se regulira postupak u slučaju pronalaska rudnika zlata i srebra na nekim templarskim posjedima u Požeškoj kotlini i našičkom kraju. S obzirom da se u tim dokumentima spominje samo mogućnost pronalaska rudnika, smatra da se bez drugih izvora ne može zaključivati da su se u požeškoj županiji u srednjem vijeku nalazili rudnici.

Dragutin Murko i Zdravko Devetal predstavljaju u radu *"Proizvodnja zlata prema rukopisu fra Ivana Krešića"* (113-119) izvor iz 1883. koji se čuva u samostanu u Kreševu, a u kojem se osim poglavlja o liječenju nalazi i uputa o odvajanju zlata od rude. Radi se o starom postupku korištenja žive za amalgiranje zlata, a autori dobivaju dojam da se i sam fra Ivan Krešić koristio tim postupkom.

Lovorka Čoralić nastavlja s analizom prisutnosti naših ljudi u Veneciji u ranom novom vijeku na osnovi iscrpnih istraživanja raznih fondova mletačkih arhiva, pa su ovdje predstavljeni *"Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII.st.)"* (133-155). U okviru prekojadranske hrvatske dijaspeore najzastupljeniji su upravo Kotorani, a iseljavanje je najintenzivnije krajem petnaestog stoljeća od kada polako opada iako je još vrlo snažno tijekom čitavog šesnaestog stoljeća. Većinom (46,7%) prebivaju u četvrti Castello smještenoj uz Rivu degli Schiavoni. Analizirajući zanimanja, gospodarske mogućnosti i poslovno djelovanje Kotorana autorica kvantitativnom i kvalitativnom analizom pokazuje da je 60% Kotorana zaposleno u zanimanjima pomorskog i obrtničkog obilježja te da se poslovno, obiteljski i ostalim društvenim vezama uklapaju u srednji i niži društveni sloj. Posebnu ulogu je imala hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna pri čijem su osnivanju (1451.) pretežitu ulogu imali upravo Kotorani.

Tea Perinčić donosi *"Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama"* (157-176) zasnovan na osam pisama župnika Lorenza Albertina iz Verone iz 1579. Albertino je bio u pratnji apostolskog vizitatora Valiera, veronskog biskupa. Spomenuta vizitacija je važna, jer se radi o prvoj apostolskoj vizitaciji u Istri i Dalmaciji nakon tridentskog koncila koji je dao pravne temelje za njihovo redovito provođe-

nje. Autorica donosi transkripcije Albertinijevih pisama u kojima se opisuje pastoralna situacija – moralno stanje i obrazovanost klera, materijalno stanje crkava, pastoralno stanje puka – u Hvaru, Kotoru, Splitu, Trogiru, Braču, Omišu, Šibeniku, Korčuli i Poreču uz pone-ke opaske i o lokalnim osobitostima i običajima.

Slaven Bertoša u radu *“Gospodarska povijest u notarskim knjigama Puljštine u prvoj polovici XVII. stoljeća”* (177-220) analizira, obilato citirajući građu, sadržaj notarskih spisa iz pazinskog arhiva usredotočujući se na gospodarsku problematiku na području Pule i okolice. Predstavlja se devet vrsta notarskih ugovora: najbrojniji kupoprodajni, ugovori o dugovanju, oporuke, nagodbeni ugovori, ugovori o darivanju, bračni ugovori. Ova zanimljiva građa potiče i daljnja istraživanja ove, kako autor kaže, u hrvatskoj historiografiji još nedovoljno proučene problematike.

U ovom broju *Povijesnih priloga* kao posebna cjelina donosi se i većina izlaganja s međunarodnog znanstvenog skupa u povodu devetstote obljetnice smrti posljednjega hrvatskog kralja Petra (Svačića?) 1097. godine, održanog pod nazivom *Hrvatsko kraljevstvo 1097.-1102.* u Zlatnoj dvorani Hrvatskog instituta za povijest 20. studenog 1997. Međunarodni karakter skupu je dalo prisustvo mađarskih znanstvenika Lászla Vészprémya (Srednjoeuropsko sveučilište, Institut za vojnu povijest) i Attila Zsoldosa (Mađarska akademija znanosti i umjetnosti) iz Budimpešte.

Mladen Švab, danas već nažalost prerano preminuli, u *“Kritičkom pregledu historiografije o kralju Petru na kraju XI. stoljeća”* (223-232) od 1864. do 1997. ocjenjuje gledišta hrvatske i djelomično i mađarske historiografije o kralju Petru. Izvor za njegovo postojanje je trinaestoljetna kronika *Gesta Hungarorum* Simona de Kéze u kojem spominje kralja Petra sa sjedištem u Kninu koji se suprotstavio Kolomanovoj vojsci u planinama zvanim Gvozđ gdje je i pobijeđen i ubijen. Švab se zadržava na raspravi o porijeklu kralja Petra kojeg dio historiografije od vremena Račkog poistovjećuje s banom Petrom iz obitelji Snačić (Svačić) koji se spominje u kasnijem *Pripisu Supetarskom kartularu*. Od Šišića ipak u znanstvenoj literaturi prevladava mišljenje (koje zastupa i sam Švab) da su to neosnovana nagađanja iako u posljednje vrijeme opet oživljava pretpostavka da bi se moglo raditi o istoj osobi.

Mladen Ančić analizira *“Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela”* (233-259). Kako se radi o vrelima nastalim u kasnijim stoljećima, upozorava da “valja pokušati razabrati što se u sačuvanim prikazima tih događaja, koji su najvećim dijelom tek naknadne rekonstrukcije, odnosi na činjenice iz realnog prostora i vremena, a što na ‘učitavanja’ kasnijega iskustva i uopće shvaćanja pojedinaca, institucija ili čak cijelih društvenih kolektiviteta”. Ančić se posebno usredotočuje na problem uspostave zagrebačke biskupije povezan s osvajanjima Ladislava Arpadovića te problem nastanka *Pacte convente* povezan s daljnjim osvajanjem njegovog nasljednika Kolomana. Ančić ističe da je Ladislav prvi od ugarskih vladara podložio teritorij Slavonije koji je prije toga – barem zapadni

dio - bio po Ančiću nesumnjivo pod kontrolom hrvatske države. Nakon što se zaustavio na Gvozdu, odlučio je urediti crkvene prilike na osvojenom području osiguravajući novo biskupsko sjedište u Zagrebu. Po Ančiću radi se o smještaju biskupa u novu rezidenciju. Preuređenje dotadašnjih crkvenih prilika Ančić vidi i u neobičnom odsustvu traga o bilo kakvim ranosrednjovjekovnim benediktinskim samostanima na prostoru kasnije srednjovjekovne zagrebačke biskupije što tumači Ladislavovim zatiranjem dotadašnjih, vrlo vjerojatno glagoljaških, samostana. Njihova propast značila je i gubitak pismene tradicije iz razdoblja prije naseljavanja biskupa u Zagreb. Što se tiče *Pacte Convente*, Ančić prihvaća da se radi o zabilješki nepoznatog autora četrnaestog stoljeća kao dopune djelu Tome Arhiđakona. Misli da je nastanak teksta vezan uz splitski kaptol koji je služio kao "kraljevski registar" te da se radi o uvodnim stavkama tog spisa u kojima bi bili objašnjeni pojedini pravni pojmovi i kategorije posjednika, njihove dužnosti i privilegije koje je nepoznati prepisivač onda prerađene u obliku sastavka uvrstio u Tomino djelo. Radilo bi se po Ančiću o sačuvanom običajnom pravu i tradiciji još iz Kolomanovih vremena, dakle o stvarnom povijesnom događaju i posljedicama.

László Vészprémy preispituje *"11th and 13th Century Liturgical Manuscripts (mostly from Zagreb) as Historical Sources"* (261-267). Podsjećajući i na rezultate zagrebačkog profesora Dragutina Kniewalda koji je prvi potakao istraživanje lista svetaca u liturgijskim rukopisima, Vészprémy pokazuje franačko i lotarinško porijeklo najstarijih zagrebačkih i ugarskih liturgijskih knjiga koje su se prepisivanjem širile preko južne Njemačke.

Nikola Jakšić kao i Ančić pripada struji znanstvenika koja ponovno u novije vrijeme zastupa autentičnost poznate priče o sporazumu ugarskog kralja Kolomana i dvanaest hrvatskih plemena iz 1102. U svom radu *"Materijalni odrazi Kolomanove vojne u Sjevernoj Dalmaciji"* (269-286) objašnjava da se Kolomanovi uspjesi osim vojnom mogu tumačiti i dobrom političkom pripremljenosti koja je uključivala i ulaganje znatnih materijalnih sredstava u svrhu pridobivanja pristalica. Smatra da na posljednje ukazuje podizanje zvonika Sv. Marije u Zadru s reprezentativnom presvođenom oslikanom kapelom, a također i nalaz ostave s 2000 Kolomanovih srebrnjaka u selu Lepuri u široj okolici Benkovca, na lokaciji uz srednjovjekovnu cestu *Via magna* koja je vodila od Zadra u unutrašnjost preko Knina. U istom mjestu pronađen je crkveni kompleks iz vremena kneza Branimira, a topografskom analizom podataka iz nekoliko dokumenata Jakšić pokazuje da se radi o srednjovjekovnom selu Podgrađe u kojem je u četrnaestom i petnaestom stoljeću bilo sjedište sudbenog stola. Smatra da je Podgrađe bilo mjesto saborovanja i ranije, pa da je upravo na tom mjestu došlo do sklapanja sporazuma ugarskog kralja s dvanaest hrvatskih rodova u zaleđu najvažnijeg dalmatinskog grada. Trag sporazuma bi po Jakšiću bila velika ostava novca iz Kolomanovog vremena. Ipak, kao i u slučaju Ančićeve argumentacije, može se prigovoriti da ostaje problem pravne institucije plemstva dvanaestero plemena koja nije potvrđena prije četrnaestog stoljeća i da nam suvremeni iz-

vori iz prijelaza jedanaestog u dvanaesto stoljeće ništa ne govore o postojanju nekog stvarnog pisanog ugovora Kolomana i hrvatskih plemića.

Attila Zsoldos u radu *"Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića" (287-296)* razmatra političku pripadnost prostora južno od rijeke Drave u desetom i jedanaestom stoljeću te upravno oblikovanje srednjovjekovne Slavonije. Iznosi prvo suprostavljena mišljenja dvojice uglednih mađarskih stručnjaka Györgya Györffyja i Gyule Kristóa od kojih prvi smatra da je područje između Drave i Gvozda dospjelo već iza 900. pod vlast Mađara, a drugi da prije kraja jedanaestog stoljeća ni hrvatska ni ugarska država nije uspjela njime ovladati sigurno i na dulje vrijeme (što je posljednjih desetljeća inače mišljenje i većine hrvatskih povjesničara). Usprkos kritikama upućenim obojici, Zsoldos kao i Györffy smatra da je teritorij od Drave do Gvozda već u jedanaestom stoljeću bio pod upravom Ugarske iznoseći argumente da bi u suprotnom i Slavonija bila uvrštena u kraljevske titule Arpadovića te da su neka područja južno od Drave pripadala prema podacima iz dvanaestog stoljeća ugarskim županijama Šomođ, Zala i Baranja. Zemljopisni pojam Slavonije označavao je područje nastanjeno lokalnim Slavenima. Kad je u prvoj polovini trinaestog stoljeća došlo do ujedinjenja uprave nad teritorijem uz Savu i Hrvatske pod jurisdikcijom bana, zemljopisni pojam Slavonije dobio je i politički-upravnu ulogu. Zsoldos pri tom uspoređuje upravni razvoj Slavonije i Erdelja (Transilvanije).

S obzirom na iznošenje suprostavljenih gledišta – na primjer Ančića i Zsoldosa o pripadnosti Slavonije, izlaganjima je morala slijediti i zanimljiva diskusija koja, na žalost, nije objavljena. Ostaje, naravno, problem nedostatka (gubitka?) izvora za prostor srednjovjekovne Slavonije i Hrvatske uoči dolaska Arpadovića na vlast, zbog kojeg će argumentacija uvijek biti problematična.

U ovom broju časopisa počinje, uz već postojeći serijal intervjuja s istaknutim stranim povjesničarima, i niz intervjuja s hrvatskim povjesničarima različitog područja istraživanja i svjetonazora. Prvi je sugovornik prof. dr. Ivo Banac, redoviti profesor povijesti na katedri Bradford Durfee na Sveučilištu Yale u New Havenu u Sjedinjenim američkim državama. Profesor Banac odgovarao je na pitanja o svojoj suradnji s domaćim kolegama, još uvijek nedovoljnoj u institucionalnom smislu, o organiziranosti studija povijesti u SAD-u, profiliranosti studija i studenata zainteresiranih za južnoslavenske teme, glavnim problemima američke historiografije, povezanosti povijesti i politike itd. Kritički je ocijenio stanje u hrvatskoj historiografiji, posebno u istraživanju dvadesetog i devetnaestog stoljeća upozoravajući na potrebu stavljanja svake pojave u svoje vrijeme.

I u ovom broju *Povijesnih priloga* donesene su brojne ocjene i prikazi među kojima se ističe detaljno i oštro reagiranje Ante Škegre na knjigu *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine* autora Envera Imamovića (308-330).

Zrinka Nikolić